

चाणक्यसूत्राणि चाणक्य विचार

संपादन: किसन भगवान गवळी

चाणक्यसूत्राणि चाणक्य विचार

संपादन
किसन भगवान गवळी

सप्तर्षी प्रकाशन

चाणक्यसूत्राणि

चाणक्य विचार ।

संपादन किसन भगवान गवळी

• प्रकाशक

सौ. कुमुदिनी सिद्धेश्वर घुले,

सप्तर्षी प्रकाशन,

(सप्तर्षी असोसिएट्स अण्ड पब्लिकेशन्स)

गट नं.८४/२, दामाजी कॉलेज पाठीमागे,

मंगळवेढा, जि.सोलापूर-४१३३०५

सय्यद शेख (व्यवस्थापक) मोबा.९८२२७०१६५७

email: saptarsheepublishing@gmail.com

website: www.saptarshee.in

• मुखपृष्ठ । मांडणी । किशोर घुले

• मुद्रितशोधन । तनुजा ढेरे

• मुद्रक । कृतिका प्रिंटर्स, मंगळवेढा

मोबा. ९७६६९२४९९२

प्रथमावृत्ती ।

ISBN: 9789387939356

मूल्य : ₹ ४०

या पुस्तकातील लेखकाची / संपादकाची मते, घटना, वर्णने, चित्रे ही त्या लेखकाची/ संपादकाची असून त्याच्याशी प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

प्रस्तावना....

आर्य चाणक्य (विष्णुगुप्त, कौटिल्य) इ.स.पू. ३५० मध्ये सम्राट चंद्रगुप्त मौर्याच्या राजसभेत महामंत्री होते. विष्णुगुप्त पाटली पुत्रमधील 'चणक' या प्रतिभावान शिक्षकाचा मुलगा होता. नंद राजवटीवर टिका केल्याने राजद्रोहाबद्दल चणक यांना अटक झाली व त्यांचा कारावासात मृत्यू झाला. पाटलीपुत्र शहरात नंद राजवटीत चणक परिवाराचे जगणे असह्य झाल्याने विष्णुगुप्ताने तक्षशिलेला प्रयाण केले. तक्षशिला येथील विद्यापीठात शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर ते चंद्रगुप्त मौर्याचे अमात्य व सल्लागार झाले. नंद घराणेशाहीची राजवट संपवून सम्राट चंद्रगुप्ताला सिंहासनावर बसवण्यात त्यांचा सिंहाचा वाटा होता. त्यांनी रचलेला कौटिल्यीय अर्थशास्त्र हा महत्त्वपूर्ण ग्रंथ ! एकूण २५ प्रकरणे व सहा हजार श्लोक असलेला हा ग्रंथ अर्थशास्त्र व राजनीतीवर लिहिलेला मानवी इतिहासातील पहिलाच ग्रंथ !

या ग्रंथात प्रतिपादलेल्या नीतीस 'चाणक्यनीती' वा 'दंडनीती' म्हणून उल्लेख आढळतो. अर्थशास्त्र व राजनीतीवर लिहिलेला हा ग्रंथ आजही मार्गदर्शक समजला जातो. कौटिल्यने राज्यसंस्थे बद्दल आपले विचार अर्थशास्त्र या ग्रंथात मांडले. प्रस्तुत पुस्तकातून चाणक्यसूत्रांनी या भागातील महत्त्वपूर्ण विचारांचे संपादन केले आहे ते विचार आजच्या पिढीला मार्गदर्शक ठरतील यात शंका नाही.

.....संपादक

१. सुखस्य मूलं धर्मः ।
- सुखाचे मूळ धर्म,
२. धर्मस्य मूलमर्थः ।
- धर्माचे मूळ अर्थ (संपत्ती).
३. अर्थस्य मूलं राज्यम् ।
- संपत्तीचे मूळराज्य. :
४. राज्यमूलमिन्द्रियजयः 1 :
- राज्यप्राप्तीचे मूळ इंद्रियजय.
५. इंद्रियजयस्य मूलं विनयः ।
- इंद्रियजयाचे मूळ शिक्षण,
६. विनयस्य मूलं वृद्धोपसेवा ।
- शिक्षणाचे मूळ वृद्धांची सेवा.
७. वृद्धसेवाया विज्ञानम् ।
- वृद्धांच्या सेवेपासून अनुभवजन्य ज्ञान मिळते.
८. विज्ञानेनात्मानं संपादयेत् ।
- अनुभवजन्य ज्ञानाने आत्मज्ञान प्राप्त होते.. ..
९. संपादितात्मा जितात्मभवति ।
- आत्मज्ञानाने मनुष्य मनोनिग्रही बनतो.
१०. जितात्मा सर्वार्थस्संयुज्येत
- मनोनिग्रही मनुष्याला सर्व अर्थ प्राप्त होतात.
११. अर्थसंपत्प्रकृतिसंपदं करोति ।
- अर्थप्राप्तीच्या योगाने अमात्यजनपदादी प्रकृती स्वाधीन होते.
१२. प्रकृतिसंपदा हि अनायकमपि राज्यं नीयते ।
- अमात्याही, प्रकृतीच्या जोरावर निर्णायक असा राज्यशकटही चालविता येतो. ।
१३. प्रकृतिकापस्सर्वकोपेभ्यो गरीयान् ।
- प्रकृतिकोप हा इतर सर्व प्रकारच्या क्षोभापेक्षा भयंकर आहे.
१४. अविनीतस्वामिलाभादस्वामिलाभः श्रेयान् ।

- अंशिक्षित व. दुःशील राजापेक्षा राजा नसणे बरे..
- १५. संपाद्यात्मानमन्विच्छेत्सहायवान् ।
- आत्मिक संपत्ती प्राप्त करून घेऊन मग साहाय्यक संपादन करावेत.
- १६. नासहायस्य मन्त्रनिश्चयः । ...
- ज्या राजाला कोणीही साहाय्यकर्ता नाही त्या राजाची कोणतीही मसलत निश्चित होत नाही.
- १७. नैकं चक्रं परिभ्रमयति ।
- एका चाकाने राज्यशकट चालू शकत नाही.
- १८. सहायस्समसुखदुःखः ।
- 'जो सुखतव दुःखात सारखाच साथीदार असतो त्यालाच साहाय्यकर्ता म्हणावे...
- १९. मानी प्रतिमानिनमात्मनि द्वितीयं मन्त्रमुत्पादयेत् ।
- मानी पुरुष दुस-या मानी पुरुषाशी स्पर्धा करून निराळेच कारस्थान उभे करील.
- २०. अविनीत स्नेहमात्रेण न मन्त्रे कुर्वीत ।
- केवळ स्नेहसंबंधावरून अविनीत मनुष्याला मसलतीत घेऊ नये.
- २१. श्रुतवन्तमुपधाशुद्ध मन्त्रिणं कुर्वीत ।
- जो विद्वान असून इमानाच्या कसोटीस उतरलेला असेल त्याला मंत्रिपद देण्यात यावे.
- २२. मन्त्रमूलास्सर्वारम्भाः ।
- राजाच्या सर्व मसलती गुप्त खलबतावर अवलंबून असतात.
- २३. मन्त्ररक्षणे कार्यसिद्धिर्भवति ।
- मसलत गुप्त राखली तरच कार्यसिद्धी होते.
- २४. मन्त्रविस्त्रावी कार्य नाशयति ।
- जो मसलत फोडतो तो कार्यनाश करतो.
- २५. प्रमादात् द्विषतां वशमुपयास्यति ।

- हातून प्रमाद घडला की, राजा शत्रूच्या तावडीत सापडतो.
- २६. सर्वद्वारेभ्यो मन्त्रो रक्षितव्यः ।
- आपली मसलत कोणत्याही मार्गाने बाहेर न फुटेल, अशी योजना करावी.
- २७. मन्त्रसंपदा राज्यं वर्धते ।
- मसलतीच्या बळावर राज्याची अभिवृद्धी होते. *
- २८. श्रेष्ठतम मन्त्रगुप्तिमाहुः ।
- मसलत- गुप्त राखणे ही सर्वात उत्कृष्ट राजनीती होय.
- २९. कार्यान्धस्य प्रदीपो मन्त्राः ।
- जो किंकर्तव्यतामूढ झाला असेल, त्याला मसलत मार्ग दाखविते.
- ३०. मन्त्रचक्षुषा परच्छिद्राण्यवलोकयन्ति ।
- मंत्ररूपी डोळ्याने राजाला शत्रूची मर्मस्थाने दिसतात.
- ३१. मन्त्रकाले न मत्सरः कर्तव्यः ।
- खलबताचे वेळी एकमेकाविषयी मत्सर धरता कामा नये.
- ३२. त्रयाणामेकवाक्ये संप्रत्ययः ।
- तिघांचे एकमत पडले म्हणजे खरेपणाविषयी खात्री बाळगावी.
- ३३. कार्याकार्यतत्त्वार्थदर्शिनो मन्त्रिणः ।
- कार्याकार्यविवेक बरोबर दाखविणारे तेच खरे मंत्री.
- ३४. षट्कर्णाभिद्यते मन्त्रः ।
- मसलत षट्कर्णी झाली की, तो फुटणार म्हणून समजावे.
- ३५. आपत्सु स्नेहसंयुक्तं मित्रम् ।
- संकटकालीदेखील ज्याचा स्नेह टिकतो, तोच खरा मित्र.
- ३६. मित्रसंग्रहणे बलं संपद्यते ।
- मित्रांचा संग्रह केला म्हणजे बलाची अभिवृद्धी होते.
- ३७. बलवानलब्धलाभे प्रयतते ।
- जो बलसंपन्न होतो, तोच अप्राप्त गोष्टी प्राप्त करून घेण्यासाठी झटतो.

३८. अलब्धलाभो नालसस्य ।

➤ आळशाला अप्राप्त गोष्टीची प्राप्ती होत नाही.

३९. अलसस्य लब्धमपि रक्षितुं शक्यते ।

➤ प्राप्त झालेले वैभवदेखील आळशी व्यक्तीच्या हाती टिकत नाही.

४०. न चालसस्य रक्षितं विवर्धते ।

➤ ते कदाचित टिकले तरी त्याची वाढ होत नाही.

४१. स भृत्यान् प्रेषयति ।

➤ आळशी मनुष्य प्रत्येक कामात नोकरावर अवलंबून असतो. ।

४२. अलब्धलाभादिचतुष्टयं राज्यतन्त्रम् ।

➤ अलब्धाचा लाभ, लब्धाचे परिरक्षण, रक्षिताचे वर्धन, आणि वर्धिताचे सत्पात्री दान, या चार गोष्टी साधणे म्हणजे राज्याधिकार हाती असणे होय.

४३. राज्यतन्त्रायत्तं नीतिशास्त्रम् ।

➤ नीतिशास्त्र राज्यतंत्राला अनुसरून असले पाहिजे.

४४. राज्यतन्त्रेष्वायत्तौ तन्त्रावापौ ।

➤ राज्यरक्षण व नवीन राज्यप्राप्ती राज्यकारभारावर अवलंबून आहे.

४५. तन्त्रं स्वविषयकृत्येष्वायत्तम् ।

➤ राज्यरक्षण हे अंतर्गत राज्यकारभारावर अवलंबून आहे.

४६. आवापो मण्डलनिविष्टः ।

➤ नवी राज्यप्राप्ती ही राज्यमंडलावर अवलंबून असते.

४७. सन्धिविग्रहयोनिर्मण्डलः ।

➤ तह किंवा लढाई यांचा उगम राजमंडलात होतो.

४८. नीतिशास्त्रानुगो राजा ।

➤ नीतिशास्त्राला अनुसरून वागणारा, तोच खरा राजा.

४९. अनन्तरप्रकृतिशत्रुः ।

- आपल्या शेजारचा जो राजा तो आपला (स्वाभाविक) शत्रू होतो
- ५०. एकान्तरितं मित्रमिष्यते ।
- आपल्या शत्रूच्या पलीकडे ज्याचे राज्य असेल, तो आपला (स्वाभाविक) मित्र होतो.
- ५१. हेतुतश्शत्रुमित्रे भविष्यतः ।
- शत्रुत्व किंवा मित्रत्व काहीतरी हेतूवरून ठरत-असते
- ५२. हीयेमानस्सन्धिं कुर्वीत ।
- आपला पक्ष दुर्बल होऊ लागला की सलोखा करावा.
- ५३. तेजो हि संधानहेतुस्तदर्थानाम् ।
- सलोखा करावा अशी इच्छा करणाराच्या अंगी तेज असेल, तर सलोखा घडून येतो.
- ५४. नातप्तलोही लोहेन संधीयते ।
- लोखंड तापल्याशिवाय दुस-या लोखंडाशी सांधता येत नाही.
- ५५. बलवान् हीनेन विगृहणीयात् ।
- बलवानाने दुर्बळाशी-विग्रह करावा.
- ५६. नज्यायसा समेन वा ।
- आपल्याहून जो वरचा असेल किंवा जो समबल असेल त्याच्याशी विग्रह करू नये.
- ५७. जम्युद्धमिव बलवद्विग्रहः ।
- बलवानाशी विग्रह करणे हे पादचा-याने हत्तीशी युद्ध करण्याप्रमाणे आहे.
- ५८. आमपात्रमामेन सह विनश्यति ।
- कच्चे मडके दुसऱ्या कच्च्या मडक्यावर आपटले तर त्या दोहोंचाही नाश होतो.
- ५९. अरिप्रयलमभिसमीक्षेत ।
- शत्रूच्या हालचालीवर नीट नजर ठेवावी.
- ६०. मंधार्यकता वा ।
- हे कार्य एकट्याने किंवा दुस-या राजाशी दोस्ती करून करावे.

६१. अमित्रविरोधादात्मरक्षामावसेत् ।

➤ शत्रूने विरोध मांडला तर आपल्या बचावाची तयारी असावी.

६२. शक्तिहीनो बलवन्तमाश्रयेत् ।

➤ दुर्बल राजाने बलवंताचा आश्रय करावा. ।

६३. दुर्बैलाश्रयो दुःखमावहति ।

➤ दुर्बलाचा आश्रय केला असता दुःखच प्राप्त होते.

६४. अग्निवद्राजानमाश्रयेत् ।

➤ राजाचा आश्रय केरावयाचा, तो विस्तवाप्रमाणे असतो त्याच्याशी जपून करावा.

६५. राज्ञः प्रतिकूलं नाचरेत् ।

➤ राजांच्या मर्जीविरुद्ध आचरण करू नये...'

६६. उद्धृतवेषधरो न भवेत् ।

➤ राजाच्या समोर डामडौलाचा पोशाख करू नये.

६७. न देवचरितं चरेत् ।

➤ राजासारखे आचरण आपण करण्याच्या नादी लागू नये,

६८. द्वयोरपीयंतोः ईवीभावं कुर्वीत ।

➤ ज्या दोन राजांत एकमेकांशी चढाओढ चालू असेल त्यांच्यात कलह पेटवून द्यावा.

६९. न व्यसनपरस्य कार्यावाप्तिः ।

➤ व्यसनात गुंग होऊन जाणा-या माणसाकडून कार्यसिद्धी होत नाही.

७०. इन्द्रियवशवर्ती चतुरङ्गवानपि विनश्यति ।

➤ जो राजा इंद्रियांचा गुलाम बनला, त्याजवळ चतुरंगसेना असली, तरी त्याचा नाश होतो.

७१. नास्ति कार्यं धूतप्रवृत्तस्य ।

➤ जो धूताच्या नादी लागला, त्याच्या हातून कोणतेही कार्य होत नाही.

७२. मृगयापरस्य धर्मार्थो विनश्यतः ।

➤ जो शिकारीच्या नादी लागला, तो धर्म व अर्थ ह्या दोन्ही पुरुषार्थांस मुक्तो.

७३. अर्थेषणा नुव्यसनेषुः गण्यते ।

➤ अर्थप्राप्तीची इच्छा मनात बाळगणे, हे व्यसन नव्हे..

७४. न कामासक्तस्य कार्यानुष्ठानम् ।

➤ जो कामासक्त झाला, त्याच्या हातून कार्य तडीस जात नाही.

७५. अग्निदाहादपि विशिष्टं वाक्पारुष्यम् ।

➤ कठोर वाक्य हे अग्नीच्या चटक्याहून अधिक तापदायक आहे.

७६. दण्डपारुण्यात्सर्वजनद्वेष्यो भवति ।

➤ कठोर शासनाने राजा सर्व लोकांच्या द्वेषाला पात्र होतो.

७७. अर्थतोषिणं श्रीः परित्यजति ।

➤ अर्थप्राप्तीने संतुष्ट होणाऱ्या माणसाचा लक्ष्मी त्याग करते.

७८. अमित्रो दण्डनीत्यमायत्तः ।।

➤ शत्रू दंडनीतीनेच स्वाधीन ठेवता येतो.

७९. दण्डनीतिमधितिष्ठन् प्रजास्संरक्षति ।

➤ दंडनीतीचा अवलंब करून राजा प्रजेचे संरक्षण करतो.

८०. दण्डस्संपदा योजयति ।।

➤ दंडनीती संपत्ती मिळवून देते.

८१. दण्डाभावे मन्त्रिवर्गाभावः ।

➤ दंडनीतीच्या अभावी मंत्रिवर्गाचाही अभाव होतो.

८२. न दण्डादकार्याणिकुर्वन्ति ।

➤ दंडाचा धाक आहे म्हणूनच लोक पापकर्म करीत नाहीत.

८३. दण्डनीत्यामायत्तमात्मरक्षणम् ।।

➤ आत्मसंरक्षण हेही दंडनीतीवर अवलंबून आहे.

८४. आत्मनि रक्षिते सर्वं रक्षितं भवति ।

➤ आत्मसंरक्षण झाले तर इतर सर्व वस्तूंचे रक्षण होते.

८५. आत्मायत्तौ वृद्धिविनाशौ ।

➤ आपला उत्कर्ष किंवा अपकर्ष आपल्याच स्वाधीन आहे.

८६. दण्डो हि विज्ञाने प्रणीयते ।

➤ दंडाचा उपयोग शास्त्रानुसार करावा.

८७. दुर्बलोपि राजा नावमन्तव्यः ।

➤ राजा दुर्बल असला तरी त्याचा अपमान करू नये.

८८. नास्त्यग्नेर्बल्यम् ।

➤ अग्नी केव्हाही दुर्बल आहे असे म्हणताच येत नाही.

८९. दण्डे प्रतीयते वृत्तिः ।

➤ लोकांचे. सर्व व्यवसाय दंडामुळेच योग्यपणे चालतात.

९०. वृत्तिमूलमर्थलाभः ।

➤ व्यवसाय असेल तरच अर्थप्राप्ती होते. ,

९१. अर्थमूलौ धर्मकामी

➤ धर्म व काम हे अर्थावर अवलंबून आहेत.

९२. आर्थमूल कार्यम् ।

➤ कोणतेही कार्य अर्थावर अवलंबून असते.

९३. यदल्पप्रयत्नात्कार्यसिद्धीर्भवती

➤ संपत्तिवानाची कार्यसिद्धी अल्पश्रमाने होऊ शकते,

९४. उपायपूर्वं न दुष्करं स्यात् ।

➤ योग्य उपायपूर्वक कार्य केले असता कोणतेही कार्य दुष्कर नाही.

९५. अनुपायपूर्वं कार्यं कृतमपि नश्यति ।

➤ योग्य तजवीज आगाऊ न करिता कार्य केले तरी ते नासते,

९६. कार्यार्थिनामुपाय एवं सहायः ।

➤ कार्य करण्याची इच्छा करणा-याला उपाय हाच साहाय्यक आहे.

९७. कार्यं पुरुषकारेण लक्ष्यं संपद्यते ।

➤ प्रयत्नाने केलेले कार्य शेवटास जाते.

९८. पुरुषकारमनुवर्तते दैवम् ।

➤ प्रयत्नांच्या पाठोपाठ दैवयेते,

९९. दैवं विनाऽतिप्रयत्नं करोति यत्तद्विफलम् ।

➤ दैवांच्या अनुकूलतेविना अतिप्रयत्न करून देखील तो विफल होतो.

१००. असमाहितस्य वृत्तिर्न विद्यते ।

➤ ज्याचे चित्त ठिकाणावर नाही, त्याला पोटाचा उद्योगही साधत नाही.

१०१. पूर्वं निश्चित्य पश्चात्कार्यमारभेत् ।

➤ आधी विचारपूर्वक निश्चयं करून मग कार्याला प्रारंभ करावा.

१०२. कार्यान्तरे दीर्घसूत्रता न कर्तव्या ।

➤ कार्य हाती घेतल्यावर त्यात कंजूषपणा करू नये.

१०३. न चलचित्तस्य कार्यावाप्तिः ।

➤ चंचल वृत्तीच्या मनुष्याकडून कोणतेही कार्य तडीस जाऊ शकत नाही.

१०४. हस्तगतवमाननात्कार्यव्यतिक्रमो भवति ।

➤ जे हस्तगत झाले त्यांचा अवमान केल्याने कार्याचा नाश होतो.

१०५. दोषवर्जितानि कार्याणि दुर्लभानि ।

➤ दोषरहित अशी कार्ये दुर्मिळ आहेत.

१०६. दूरनुबन्धं कार्यं नारभेत् ।।

➤ ज्याचा परिणाम वाईट होणार, असले कार्य आरंभूच नये?

१०७. कालवित् कार्यं साधयेत् ।।

➤ जो योग्यकाल जाणतो, तोच आपले कार्य साधील.

१०८. कालातिक्रमत्काल एव फलं पिबति ।

➤ कालातिक्रम केला असता कालच कार्याचे फळ खाऊन टाकतो.

१०९. क्षण प्रति कालविक्षेपं न कुर्यात्सर्वकृत्येषु ।

➤ कोणत्याही कार्यात एक क्षणभर देखील दिरंगाई करू नये .

११०. देशफलविभाग ज्ञात्वा कार्यमारन ।

➤ देशकीलपरिस्थिती जाणून कोणत्याही कार्याला आरंभ करावा.

१११. दैवहीनं कार्यं मुसाध्यपि दुस्साध्यं भवति ।

➤ दैव अनुकूल नसले म्हणजे सोपे कार्यही दुःसाध्य होऊन बसते.

११२. नीतिज्ञो देशकाली परीक्षेत ।

➤ नीतिज्ञ पुरुषाने देशकालपरिस्थिती याची योग्य पारख करून ठेवावी.

११३. परीक्ष्यकारिणी श्रीश्चिरं तिष्ठति ।

➤ विचारपूर्वक कार्य करणा-याजवळ लक्ष्मी चिरकाळ राहते.

११४. सर्वाश्च संपदः सर्वोपायेन परिग्रहेत् ।

➤ हरएक उपाय करून सर्वप्रकारची संपत्ती वश करून ठेवावी.

११५. भाग्यवन्तमपरीक्ष्यकारिणं श्रीः परित्यजति ।

जो देशकालपरिस्थिती जाणत नाही. तो भाग्यवान असला तरी लक्ष्मी त्याला सोडून जाते.

११६. ज्ञानानुमानैश्च परीक्षा कर्तव्या ।

➤ प्रत्यक्ष ज्ञान व अनुमान ह्या दोन साधनांनी कार्याची परीक्षा करावी.

११७. यो यस्मिन् कर्मणि कुशलस्तै तस्मिन्नेव योजयेत् ।

➤ जो ज्या कामात निपुण असेल, त्या कामावरच त्याची योजना करावी.

११८. दुस्साध्यमपि सुसाध्यं करोत्युपायंज्ञः ।

➤ जो योग्य उपाय जाणतो, तो दुःसाध्य कार्यही सुसाध्य करतो.

११९. अज्ञानिना कृतमपि न बहुमन्तव्यम् ।

➤ मूर्खान एखादे कार्य केले तरी त्याला नसते महत्त्व देऊ नये.

१२०. यादृच्छिकत्वात् कृमिरपि रूपान्तराणि करोति ।

➤ यदृच्छेने, कीटकसुद्धा काहीतरी मूर्ती घडवून आणतो.

१२१. सिद्धस्यैव कार्यस्य प्रकाशनं कर्तव्यम् ।

➤ जे कार्य शेवटास गेले, त्याचीच परिस्फुटता करावी.

१२२. ज्ञानवतामपि दैवमानुषदोषात्कार्याणि दुष्यन्ति ।

➤ शहाण्या माणसाचे कार्य देखील दैवी व मानवी दोषांमुळे बिघडते.

१२३. दैवं शान्तिकर्मणा प्रतिषेद्धव्यम् ।

➤ दैवाची प्रतिकूलता शान्तिकर्मान दूर करावी.

१२४. मानुषी कार्यविपत्तिं कौशलेन विनिवारयेत् ।

➤ मानवी प्रतिकूलता कौशल्याने दूर करावी.

१२५. कार्यविपत्तौ दोषान वर्णयन्ति बालिशाः ।

➤ काम बिघडले म्हणजे बालिश लोक त्या कार्यातील दोषांचा पाढा वाचू लागतात.

१२६. कार्यार्थिना दाक्षिण्यन कर्तव्यम् ।

➤ ज्याला कार्य, साधावयाचे आहे त्याने भिडदस्तपणाच्या नादी लागू नये

१२७. क्षीरार्थी वत्सोमातुंधः प्रतिहन्ति ।

➤ दूध पिणारे वासरू आपल्या आईच्या कासेला ढोसे मारिते.

१२८. अप्रयत्नात्कार्यविपत्तिर्भवेत् ।

➤ प्रयत्न सोडून दिला की, कार्यहानी होते.

१२९. न देवप्रमाणानां कार्यसिद्धिः ।।

➤ जो दैवांवर हवाला देऊन बसतो त्याची कार्यसिद्धी होत नाही.

१३०. कार्यबाह्यो न पोषयत्याश्रितान् ।

➤ ज्याला काही कार्य राहिले नाही, तो आश्रितांचे पोषण करण्याचा त्रास घेत नाही.

१३१. यः कार्यं न पश्यति सोऽन्धः ।

➤ ज्याला आपले कर्तव्य दिसत नाही, तो अंध म्हणावा.

१३२. प्रत्यक्षपरोक्षानुमानैः कार्याणि परीक्षेत ।।

➤ प्रत्यक्ष, परोक्ष व अनुमान या तीन प्रकारांनी कार्याचा विचार करावा.

१३३. अपरीक्ष्यकारिणं श्रीः परित्यजति ।

➤ विचार न करता जो कार्य करतो, त्याचा लक्ष्मी त्याग करते.

१३४. परीक्ष्यं तार्या विपत्तिः ।।

➤ विचार करून कार्य केल्याने संकटांतून पार पडता येते.

१३५. स्वशक्तिं ज्ञात्वा कार्यमारभेत ।.

➤ आपली शक्ति ओळखून कार्याला हात घालावा.

१३६ स्वजन तर्पयित्वा यश्शेषभोजी सोऽमतभोजी । '''

➤ आपले संगळे आप्तजन तृप्त झाल्यावर शेष राहील. त्यात तो भोजन करतो, त्याला अमृतभोजी (विघसाशी) असे म्हणतात..

१३७. सर्वानुष्ठांनादायमुखानि वर्धन्ते ।

➤ सर्व अनुष्ठानापासून लांबाची अभिवृद्धी होते.

१३८..नास्ति भीरोः कार्यचिन्ता ।

➤ भित्त्या माणसाच्या मनात कर्तव्याचा विचारच येत नाही.

१३९. स्वामिनश्शीलं ज्ञात्वा कार्यार्थी कार्य साधयेत् ।

➤ धन्यांचा स्वभाव ओळखून कार्यसाधूने आपले काम साधावे.

१४०. धेनोश्शीलज्ञः क्षीरं भुङ्क्ते ।

➤ ज्याला गाईची खोड माहीत असते त्याला त्या-गाईचे दूध मिळते.

141. क्षुद्रे गृह्यप्रकाशनमात्मवात्र कुर्यात् ।

➤ समर्थान, क्षुद्र माणसाजवळ आपली गुप्त गोष्ट सांगू नये.

१४२. आश्रितैरप्यवमन्यते मृदुस्वभावः ।

➤ मृदु स्वभावाच्या माणसाचा अपमान आश्रित माणसे देखील करतात

१४३. तीक्ष्णदण्डस्सर्वेरुद्वैजनीयो भवति ।

➤ कठोर शिक्षा करणाऱ्याचा सर्वजण कंटाळा: करतात.

144. यथार्हदण्डकारी स्यात् ।

➤ राजाने गुन्ह्याच्या प्रमाणात शासन करणारा असे व्हावे.

१४५. अल्पसारं श्रुतवन्तमपि न वहमन्यते लोकः ।

➤ पुष्कळ शिकलेला पण अंगात सामर्थ्य नसलेला, अशा माणसाला कोणी मान देत नाही:

१४६. अतिभारः पुरुषमवसादयति ।

➤ शक्तीबाहेर ओझे घेतले की, मनुष्य खचून जातो.

१४७. यस्संसदि परदोष शंसति स स्वदोषवहुत्वं प्रख्यापयति । .

➤ सभेत जो दुस-याचे दोष सांगतो तो आपल्या अंगच्या अनेक दोषांचे प्रदर्शन करतो.

१४८. आत्मानमेव नाशयत्यनात्मवता कोपः ।।

➤ 'दुबळ्यांचा कोप आत्मनाशालाच कारण होतो..

१४९. नास्त्यप्राप्यं सत्त्ववताम् ।।

➤ 'बलवानाला अप्राप्य असे काहीच नाही.

१५०.. साहसेन न कार्यसिद्धिर्भवति ।

➤ साहसाने कार्यसिद्धी होत नाही.

१५१. व्यसना. विस्मरत्यप्रवेशेन ।।

➤ व्यसनाधीन मुन्याने कोणतीही गोष्ट वेळच्यावेळी लिहून न ठेवल्याने तो ती विसरून जातो.

१५२. नास्त्यनन्तरायः कोलविक्षेपे ।

➤ दिवसगत लावली की विघ्ने ही ठेवलीच.

१५३. असंशयविनाशासंशयविनाशश्च्रेयान् ।

➤ निःसंशय विनाशापेक्षा संशयित विनाश पत्करला.

१५४. अपरधनानि निक्षेप्नुः केवलं स्वार्थम् ।

➤ दुस-याचे द्रव्य तिसऱ्याकडे गहाण टाकणे ही स्वार्थीपणाची परमावधी होय.

१५५; दानं धर्मः ।

➤ दान हाच धर्म.

१५६. नार्यागतोऽर्थवद्विपरीतोऽनर्थभावः ।

➤ सज्जनाना संपत्ती मिळाल्याने जितके संकट वाटते, तितके दारिद्र्य आल्याने संकट वाटत नाही.

१५७. या धर्मांथो न विवर्धयति स कामः ।

➤ जो धर्म व अर्थ यांची अभिवृद्धी होऊ देत नाही, तो काम.

१५८. तद्विपरीतोऽनर्थसेवी ।

➤ जो धर्म व अर्थ यांच्या विरुद्ध वागतो तो आपणावर अनर्थ ओढवून घेतो.

१५९. ऋजुस्वभावपरो जनेषु दुर्लभः ।

➤ सरळ स्वभावाची माणसे दुर्मिळच असतात.

१६०. अवमानेनागतमैश्वर्यमवमन्यते साधुः ।

➤ अपमानाने प्राप्त झालेल्या ऐश्वर्याला साधुपुरुष तुच्छ मानतात.

१६१. बहूनपि गुणानेकदोषो ग्रसति ।

➤ एक जरी दोष असला, तरी तो अनेक गुणांचे मातेरे करून टाकतो.

१६२. महात्मना परेण साहसं न कर्तव्यम् ।

➤ महात्म्याशी कोणीही भलत्याने साहस करू नये.

१६३. कदाचिदपि चारित्रं न लङ्घयेत् ।।

➤ मनुष्याने केव्हाही सदाचाराचे उल्लंघन करू नये.

१६४. क्षुधाऽऽतौ न तृणं चरति सिंहः ।।

➤ सिंह भुकेला असला तरी गवत खात नाही.

१६५. प्राणादपि प्रत्ययो रक्षितव्यः ।।

➤ आपल्या प्राणापेक्षाही आपल्या वचनाला अधिक जपावे.

१६६. पिशुनश्श्रोता पुत्रदारैरपि त्यज्यते ।

➤ हलक्या कानाच्या माणसाचा बायकामुलेसुद्धा त्याग करतात.

१६७. वालादप्यर्थजातं शृणुयात् ।।

➤ हिताची गोष्ट लहान मुलाकडून देखील ऐकून घ्यावी.

१६८. सत्यमप्यश्रद्धेयं न वदेत् ।।

➤ जिच्यावर विश्वास बसणार नाही अशी गोष्ट खरी असली तरी बोलू नये.

१६९. नाल्पदोषाहुगुणास्त्यज्यन्ते । .

➤ थोड्याशा दोषामुळे पुष्कळ गुणांचा त्याग करू नये.

१७०. विपश्चित्स्वपि सुलभा दोषाः ।

➤ शहाण्या माणसाच्या अंगीदेखील दोष सहज सापडतात.

१७१. नास्ति रत्नमखण्डितम् ।।

➤ ज्याला कोठेही खाचखोच नाही असे रत्न दुर्मिळ असते.

१७२. मर्यादातीतं न कदाचिदपि विश्वसेत् ।

➤ कोणावरही मर्यादेबाहेर विश्वास ठेवू नये.

१७३. अप्रिये कृतं प्रियमपि द्वेष्य भवति ।

➤ अप्रिय मनुष्याने केलेले सत्कृत्यही त्याज्य ठरते..

१७४. नमन्त्यपि तुलाकोटिः कुपोदकक्षयं करोति ।

➤ पाणी वर काढण्याच्या यंत्राची दांडी खाली वाकली तरी ती विहिरीतल्या पाण्याचा फडशा पाडते.

१७५. सतां मतं नातिक्रमेत् ।

➤ साधूच्या मताचा अक्वेर करू नये.

१७६. गुणवदाश्रयान्निर्गुणोपि गुणी भवति ।

➤ गुणवन्ताच्या सहवासाने निर्गुणी मनुष्यदेखील गुणी बनतो. ७

१७७. क्षीराश्रितं जल क्षीरमेव भवति ।

➤ दुधात मिसळलेले पाणी दूधच होते.

१७८. मृत्पिण्डोपि पाटलिगन्धमुत्पादयति ।

➤ मातीला देखील पाटली पुष्पाच्या सहवासाने सुगंध प्राप्त होतो.

१७९. रजतं कनकसंगात्कनकं भवति ।

➤ सोन्याच्या संसर्गाने रुपे देखील सोने बनते.

१८०. उपकर्तर्यपकर्तुमिच्छत्यबुधः ।

➤ मूर्ख मनुष्य उपकार करणा-यालाच अपाय करू इच्छितो.

१८१. न पापकर्मणामाक्रोशभयम् ।

➤ पापी माणसांना जननिंदेची पर्वा वाटत नाही.

१८२. उत्साहवतां शत्रवोऽपि वशीभवन्ति ।

➤ उत्साही माणसांना शत्रूदेखील वश होतात.

१८३. विक्रमधना राजानः ।

➤ पराक्रम हेच राजाचे धन होय.

१८४. नास्त्यलसस्यैहिकामुष्मिकम् ।

➤ आळशी माणसाला ऐहिक सुख नाही व पारलौकिक सुखही नाही.

१८५. निरुत्साहादैवं पतति ।

➤ निरुत्साहामुळे चांगले नशीब देखील निरुपयोगी होते.

१८६. मस्त्यार्थीव जलमुपयुज्यार्थं गृण्णीयात् ।

➤ मासे धरू इच्छिणारा कोळी ज्याप्रमाणे पाण्याला योग्य वाट लावून मासे पकडतो, त्याप्रमाणे मनुष्याने आपले कार्य साधावे.

१८७. अविश्वस्तेषु विश्वासो न कर्तव्यः ।

➤ जे विश्वासाला अपात्र असतील त्यांच्यावर विश्वास ठेवू नये.

१८८. विष विषमेव सार्वकालम् ।

➤ विष हे सदोदित विषच असणार.

१८९. अर्थसमादाने वैरिणां सङ्ग एव न कर्तव्यः ।

➤ आपले कार्य साधण्याचा प्रयत्न करीत असता वैज्याशी कसलाही संबंध ठेवू नये.

१९०. अर्थसिद्धी वैरिणं ने विश्वसेत् ।

➤ शत्रूकडून आपल्या कार्याची सिद्धि होईल असे कधी मानू नये.

१९१. अर्थाधीन एव नियतंसम्बन्धः ।

➤ कायमचा संबंध उद्देशांवर अवलंबून असतो.

१९२. शत्रोरपि सुतस्सखा रक्षितव्यः ।

➤ शत्रूचा मुलगा मित्र झाल्यास त्याचेही रक्षण करावे.

१९३. यावच्छत्रोश्छिद्रं पश्यति तावद् हस्तेन वा स्कन्धेन वा बाह्वः ।

➤ शत्रूचे मर्मस्थाने समजून येईपर्यंत त्याला हाताखांद्यावर झेलून धरावा.

१९४. शत्रु छिद्रे परिहरेत्

➤ शत्रूचे मर्मस्थान दिसताच त्यावर घाव घालावा.

१९५. आत्मछिद्रं प्रकाशयेत् ।

➤ आपले मर्म प्रकट करू नये.

१९६. छिद्रप्रहारिणश्च शत्रवः ।

➤ शत्रू हे मर्मावर घाव घालणारच.

१९७. हंस्तगतमसि शत्रु न विश्वसेत् ।

➤ शत्रू दीन होऊन स्वाधीन झाला तरी त्याच्यावर विश्वास ठेवू नये.

१९८. स्वजनस्य दुर्वृत्तं निवारयेत् ।

➤ स्वजनाच्या ठिकाणी दुर्गुण दिसून आल्यास त्याचे निवारण करावे. .

१९९. स्वजनावमनोपि मनस्विनां दुःखमावहति ।

➤ स्वपक्षीयांनी अपमान केला तरी मानी माणसांना दुःख होते.

२००. ऐकांगदोषः पुरुषमवसादयति ।

➤ 'शेरीराच्या कोठल्याही भागात दोष उत्पन्न झाला तरी त्याने मनुष्य खचून जातो.

२०१. शत्रू जयति सुवृत्तता ।

➤ सदाचरणाने शत्रू जिंकला जातो.

२०२. निकृतिप्रिया नीचाः ।

➤ नीच माणसांना दुष्कृत्यांचीच आवड असते.

२०३. नीचस्य मतिर्न दातव्या ।

➤ नीचांना शिकविण्याच्या भरीस पडू नये.

२०४. तेषु विश्वासो न कर्तव्यः ।

➤ नीच, लोकांवर विश्वास ठेवू नये.

२०५. सुपूँजितोपि दुर्जनः पीडयत्येव ।

➤ दुर्जनाचा कितीही सन्मान केला तरी तो त्रास देणारच.

२०६. चन्दनादीनपि दावाऽग्निर्देहत्येव ।

➤ दावाग्नी चंदनाची देखील झाडे जाळतोच.

२०७. कदाऽपि पुरुषं नावमन्येत ।

➤ केव्हाही कोणत्याही माणसाचा अपमान करू नये.

२०८. क्षन्तव्यमिति पुरुषं न बाधेत ।

➤ क्षमा करणे हे आपले कर्तव्य आहे असे समजून कोणाही माणसाला पीडा देवू नये.

➤ देऊ नये.

२०९. भर्त्राऽधिकं रहस्युक्तं वक्तुमिच्छन्त्यबुद्धयः ।

➤ मूर्ख लोक धन्याने सांगितलेली गुप्त गोष्ट बाहेर फोडण्याची इच्छा करतात.

२१०. अनुरागस्तु फलेन सूच्यते ।

➤ कृतीवरून मनातले प्रेम दर्शविले जाते.

२११. आज्ञाफलमैश्वर्यम् ।

➤ आपली आज्ञा सर्वांकडून मानली जाणे हेच ऐश्वर्याचे लक्षण आहे.

२१२. दातव्यमपि बालिशः परिक्लेशेन दास्यति ।

➤ अवश्य द्यावयाची गोष्ट देखील मूर्ख मनुष्य मोठ्या कष्टाने देतो.

२१३. महदैश्वर्यं प्राप्याप्यधृतिमान् विनश्यति ।

➤ मोठे ऐश्वर्य प्राप्त झाले तरी देखील ज्याला धीर नाही त्याचा नाश होतो.

२१४. नास्त्यधृतरैहिकामुष्मिकम् ।

➤ ज्याला धीर नाही त्याला इहलोक नाही व परलोकही नाही.

२१५. न दुर्जनैस्सह संसर्गः कर्तव्यः ।

➤ दुर्जनांच्या बरोबर सहवास करू नये.

२१६. शौण्डहस्तगतं पयोप्यवमन्येत ।

➤ दारू विकणाऱ्याच्या हाती दूध असले तरी ते कोणी स्वीकारणार नाही.

२१७. कार्यसंकटेष्वशृव्यवसायिनी बुद्धिः ।

➤ संकटाचे वेळी जी बुद्धी-स्थिर राहते तीच खरी बुद्धी.

२१८. मितभोजनं स्वास्थ्यम् ।

➤ मित आहार म्हणजे शरीरस्वास्थ्य.

२१९. पथ्यमप्यथ्याजीणे नाशनीयात् ।

➤ अपथ्य केल्याने अजीर्ण झाले असता पथ्यकर पदार्थही खाऊ नयेत.

२२०. जीर्णभोजनं व्याधिनोपसर्पति ।

➤ पहिले पचल्यावर मगच जो दुस-यांदा खातो त्याच्या वा-यासही रोग उभा राहू शकत नाही.

२२१. जीर्णशरीरे वर्धमानं व्याधिं नोपेक्षेत ।

- “शरीर क्षीण झाले असता वाढणा-या रोगाची उपेक्षा करू नये.
२२२.. अजीर्ण भोजनं दुःखम् ।
- : अजीर्ण झाले असता भोजन दुःखप्रद होते.
२२३. शत्रोरपि विशिष्यते व्याधिः ।
- शत्रूपेक्षा देखील व्याधी अधिक तापदायक होते.
२२४. दानं निधानमनुगामि ।।
- दान हे सचयावर अवलंबून असते.
२२५. पटुतरे तृष्णापरे सुलभमतिसन्धानम् ।
- ज्याला अत्यंत हाव असते त्याला फसविणे अगदी सोपे असते.
२२६. तृष्णया मतिश्छाद्यते ।
- लोभामुळे बुद्धीवर आवरण पडते.
२२७. कार्यबहुत्वे बहुफलमायतिकं कुर्यात् ।
- अनेक कामे आली असता ज्यापासून पुष्कळ व दीर्घकालिक फलनिष्पत्ती होणार असेल, ते कार्य आधी करावे.
२२८. स्वयमेवावस्कन्न कार्य निरीक्षेत ।
- बिघडलेल्या कार्याची आपण स्वतः देखरेख करावी.
२२९. मूर्खेषु साहस नियतम् ।
- मूर्ख मनुष्यांच्या ठायी साहस निश्चितपणे असते.
२३०. मूर्खेषु विवाद न कर्तव्यः ।
- मूर्खांशी वादविवाद करू नये.
२३१. मूर्खेषु मूर्खवत्कथयेत् ।।
- मूर्ख लोकांशी मूर्खासारखेच बोलावे. '
- २३२. आयसैरायस छेद्यम् ।
- लोखंडानेच लोखंडाचा छेद करता येतो.
२३३. नास्त्यधीमतस्सखा ।
- बुद्धिहीनाला कोणीही मित्र असत नाही.
२३४. धर्मेण धार्यते लोकः ।
- सर्व जग धर्माने धारण केले जाते.
२३५. प्रेतंमपि धर्माधर्मावनुगच्छतः ।
- धर्म आणि अधर्म हे मरणोत्तरही माणसाच्या बरोबर जातात.

२३६. दया धर्मस्य जन्मभूमिः ।

➤ दया हे धर्माचे मूलस्थान आहे. .

२३७. धर्ममूले सत्यदाने ।

➤ सत्य आणि दान हीही धर्मावर अवलंबून आहेत.

२३८. धर्मेण जयति लोकान् ।

➤ धर्मानेच सर्व लोक जिंकता येतात.

२३९. मृत्युरपि धर्मिष्ठ रक्षति ।

➤ मृत्यूसुद्धा धर्मिष्ठ माणसाचे रक्षण करतो.

२४०. धर्माद्विपरीतं पापं यत्रयत्र प्रसज्यते तत्र धर्माविमर्तिर्महती प्रसज्यते ।

➤ जेथे धर्माविरुद्ध पापाचरण होत असते तेथे धर्माविपयी अगदीच अनादर दिसून येतो. :

२४१. उपस्थितविनाशानां प्रकृतिकारेण लक्ष्यते ।

➤ ज्यांचा नाश जवळ आला आहे त्यांची स्वाभाविक स्थिती चर्येवरूनसुद्धा समजते.

२४२. आत्मविनाशं सूचयत्यधमबुद्धिः ।

➤ अधर्माकडे बुद्धीचा ओढा दिसू लागला की नाशकाल जवळ आला असे समजावे.

२४३. पिशुनवादिनोऽरहस्यम् ।

➤ चहाडखोराचे जवळ कोणचीही गुप्त गोष्ट राहत नाही.

२४४. पररहस्यं नैव श्रोतव्यम् ।

➤ दुसऱ्याची गुप्त गोष्ट कधीही ऐकत बसू नये.

२४५. वल्लभस्य कारकत्वमधर्मयुक्तम् । .

➤ राजाच्या मर्जीतल्या लोकांची प्रेरणा अधर्मयुक्त असते.

२४६. स्वजनेष्वतिक्रमो न कर्तव्यः । .

➤ आपल्याच लोकांची अमर्यादा करू नये.

२४७. माताऽपि दुष्टा त्याज्या ।

➤ ' आईसुद्धा दुष्ट असेल तर तिचा त्याग करावा.

२४८. स्वहस्तोपि विषदिग्धश्छेद्यः ।

➤ आपला हात झाला तरी तो विषयुक्त झाल्यास कापूनच काढावा लागतो.

२४९. परोपि च हितो बन्धुः ।।

➤ परका मनुष्य असला तरी तो हितकर्ता असल्यास, त्यास बंधूच समजावे. .

२५०. कक्षादप्यौषधं गृह्यते ।

➤ : गवतापासून देखील औषध काढण्यात येते.

२५१. नास्ति चोरेषु विश्वासः ।

➤ चोरांच्यावर विश्वास ठेवू नये.

२५२. अप्रतीकारेष्वनादरो न कर्तव्यः ।

➤ जे प्रतिकार करीत नाहीत त्यांचा अनादर करू नये.

२५३. व्यसन मनागपि बाधते । .

➤ व्यसन अल्प असले तरी ते बाधते.

२५४. अमरत्वदर्थजातर्गर्जयेत् ।

➤ आपण अमर आहोत असेच जणू काही समजून संपत्ती मिळवीत जावी.

२५५. अर्थवान सर्वलोकंस्य बहुमंतः ।

➤ जो संपत्तिमाम ती सर्व लोकांना मान्य.

२५६. महेन्द्रमप्यर्थहीनं न बहुमन्यते लोकः ।

➤ इंद्रदेखील संपत्तीहीन झाला तर त्यास कोणी मान देणार नाही.

२५७. दारिद्र्यं खलु-पुरुषस्य जीवितं मरणम् ।

➤ दारिद्र्य हे मनुष्याचे जिवंत मरण आहे.

२५८. विरूपोऽर्थवान् सुरूपः ।

➤ श्रीमंत मनुष्य कुरूप असला तरी तो सुरूप मानला जातो.

२५९. अदातारमप्यर्थवन्तमर्थिनो न त्यजन्ति ।

➤ धनवान मनुष्य कंजूष असला तरी याचक लोक त्याचा त्याग करीत नाहीत.

२६०, अकुलीनोपि कुलीनाद्विशिष्टः ।

- श्रीमंत मनुष्यं कुलहीन असला तरी कुलीनापेक्षा तो श्रेष्ठ ठरतो.
२६१. नास्त्यमानभयमनार्यस्य :
- अनार्य माणसाला अपमानाचे भय वाटत नाही.
२६२. न चेतनवतां वृत्तिभयम् ।।
- ज्याच्या अंगात पाणी आहे, त्याला पोट भरण्याची काळजी वाटत नाही. ।
२६३. न जितेन्द्रियाणां विषयभयम् ।।
- 'जो जितेंद्रिय आहे, त्याला विषयाचे भय वाटत नाही.
२६४. न कृतार्थानां मरणभयम् । . .
- जो कृतार्थ झाला आहे, त्याला मरणाची भीती नाही. ..
२६५. कस्यचिदर्थं स्वमिव मन्यते साधुः ।
- साधूलोक कोणाचेही कल्याण झाले तरी ते आपलेच कल्याण मानतात. .
२६६. परविभवेष्वादरो न कर्तव्यः ।।
- दुस-याच्या संपत्तीवर कधीही दृष्टी ठेवू नये.
२६७. परविभवेष्वादरोपि नाशमूलम् ।।
- दुस-याच्या संपत्तीवर दृष्टी ठेवणे हे देखील नाशाचे मूळ आहे.
२६८. पलालमपि परद्रव्यं न हर्तव्यम् ।।
- दुस-याच्या मालकीच्या गवताच्या काडीला देखील हात लावू नये.
२६९. परद्रव्यापहरणमात्मद्रव्यानाशहेतुः ।
- परक्याच्या द्रव्याचा अपहार करणे हे स्वतःच्या द्रव्यनाशाला कारण होते.
२७०. ने चौर्यात्परं मृत्युपाशः ।
- मृत्युपाश हा काही चौर्याहून वेगळा नाही.
२७१. यवागूरपि प्राणधार करोति काले । .
- प्रसंगविशेष पेज सुद्धा प्राणधारणास उपयोगी पडते.
२७२. न मृतस्यौषधं प्रयोजनम् ।

- ' मेलेल्या माणसास औषधाची काय गरज?
- २७३. समकाले स्वयमपि प्रभुत्वस्य प्रयोजनं भवति ।।
- अनुकूल काल आला असता स्वतःच मनुष्य ऐश्वर्य मिळविण्यास समर्थ होतो.
- २७४. नीचस्य विद्याः पापकर्मणि योजयन्ति ।
- नीच माणसाची विद्या त्याला पाप करावयाला लावते.
- २७५. पयःपानमपि विषवर्धनं भुजङ्गस्य नामृतं स्यात् ।
- सापाला दूध पाजले तरी त्यापासून विषच उत्पन्न होते. अमृत उत्पन्न होत नाही.
- २७६. न हि धान्यसमो ह्यर्थः ।
- धान्यासारखी दुसरी संपत्ती नाही.
- २७७. न क्षुधासमरंशत्रुः ।
- भुकेसारखा शत्रू नाही.
- २७८. अकूतेर्नियता क्षुत् ।
- जो काहीच उद्योग करीत नाही, त्याला भूक पाठीस लागणारच.
- २७९. नास्त्यभक्ष्यं क्षुधितस्य ।
- भुकेलेल्यास अभक्ष्य असे काहीच नसते.
- २८०. इन्द्रियाणि जरावशं कुर्वन्ति ।
- इंद्रिये मनुष्याला वृद्धत्व प्राप्त करून देतात.
- २८१.: सानुक्रोशं भर्तारमाजीवेत् ।
- दयाळू धन्याची चाकरी करून उपजीविका करावी.
- २८२. लुब्धसेवीपावकेच्छ्या खद्योतं धमति । '
- कृपणाची सेवा करणारा अग्नीच्या इच्छेने काजव्याला फुकर घालितो.
- २८३. विशेषज्ञं स्वामिनमाश्रयेत् ।
- विवेकी धन्याचा आश्रय करावा.
- २८४. पुरुषस्य मैथुनं जरा ।।
- मैथुनाने पुरुषाला वार्धक्य येते.
- २८५. स्त्रीणाममैथुनं जरा ।
- मैथुनाभावाने स्त्रियांना वार्धक्य येते.

२८६. न नीचोत्तमयोर्वैवाह

➤ नीच व उत्तम अशा विषम स्थितीतल्या स्त्रीपुरुषांचा विवाह होऊ नये.

२८७. अगम्यागमनादायुर्यशःपुण्यानि क्षीयन्ते ।

➤ अगम्यागमन केले असता आयुष्य, यश व पुण्य यांचा क्षय होतो.

२८८. नास्त्यहङ्कारमश्शनुः ।

➤ अहंकारासारखा शत्रू नाही:

२८९. संसदि शत्रु न परिक्रोशन् ।

➤ सभेमध्ये शत्रूविषयी हाकाटी करू नये.

२९०. शत्रुव्यसनं श्रवणसुखम् ।

➤ शत्रूवर संकट आलेले गोड वाटते.

२९१. अधनस्य बुद्धिर्न विद्यते ।

➤ निर्धनाला बुद्धी नसते.

२९२. हितमप्यधनस्य वावयं न गृहते ।

➤ निर्धनाचे वचन हितकर असले तरी त्याचा कोणी स्वीकार करीत नाही.

२९३. अधनस्स्वभार्ययाऽप्यवमन्यते ।

➤ निर्धनाला भार्येकडूनदेखील अपमान सोसावा लागतो.

२९४. पुष्पहीन सहकारमपि नोपासते भ्रमराः ।

➤ पुष्परहित अशा आंब्याच्या झाडावर भुंगे बसत नाहीत.

२९५. विद्या धनमधनानाम् ।

➤ निर्धन मनुष्याला विद्या हेच धन.

२९६. विद्या चोरेरपि न ग्राह्या ।

➤ विद्या ही चोराकडूनसुद्धा चोरली जात नाही.

२९७. विद्यया ख्यापिता ख्यातिः ।

➤ विद्येने मिळालेली कीर्ती हीच खरी प्रख्याती.

२९८. यशश्शरीरं न विनश्यति ।।

➤ कीर्तिरूपी देह नाहीसा होत नाही. ।

२९९. यः परार्थमुपसर्पति स सत्पुरुषः ।

- जो दुस-याकरिता झटतो, तोच सत्पुरुष.
- ३००. इन्द्रियाणां प्रशम शास्त्रम् ।।
- जे इंद्रियांचा उपशम करिते ते शास्त्र.
- ३०१. अशास्त्रकार्यवृत्तौ शास्त्रोङ्कुश निवारयति ।
- शास्त्राविरुद्ध आचरण करण्याची प्रवृत्ती झाली असता शास्त्ररूपी अंकुशच त्याचे निवारण करू शकतो.
- ३०२. नीचस्य विद्या नोपेतव्या ।
- नीच माणसाजवळची विद्या शिकू नये.
- ३०३. म्लेच्छभाषणं न शिक्षेत ।
- म्लेंच्छ भाषा शिकू नये.
- ३०४. म्लेच्छानामपि सुवृत्तं ग्राह्यम् ।
- म्लेंच्छांचेदेखील सदाचरण असेल त्याचे ग्रहण करावे.
- ३०५. गुण न मत्सरः कर्तव्यः ।
- गुणाविषयी मत्सग्भाव बाळगू नये.
- ३०६. शत्रोरपि सुगुणो ग्राह्यः ।
- शत्रूचादेखील सगुण असेल तो घ्यावा.
- ३०७. विपादप्यमृतं ग्राह्यम् ।
- विपापासूनही अमृत ग्रहण करावे.
- ३०८. अवस्थया पुरुषस्समान्यते ।।
- ज्या स्थितीत पुरुष असेल, त्या स्थितीप्रमाणे त्याला मान मिळतो.
- ३०९. स्थान एव नराः पूज्यन्ते ।
- मनुष्य योग्य स्थानी असेल तरच त्याला मान मिळतो.
- ३१०. आर्यवृत्तमनुतिष्ठेत् ।।
- आर्यवृत्तीला अनुसरून आपले आचरण ठेवावे.
- ३११. कदाऽपि मर्यादा नातिक्रमेत् ।
- सदाचाराच्या मर्यादेचे केव्हाही उल्लंघन करू नये.
- ३१२. नास्त्यर्थः पुरुषरत्नस्य ।
- पुरुषरूपी रत्नाची किंमत करता येत नाही.
- ३१३. न स्त्रीरत्नसमं रत्नम् ।

➤ स्त्रीरत्नासारखे दुसरे रत्न नाही.

३९४. सुदुर्लभं रत्नम् ।

➤ रत्न हे दुर्मिळच असणार.

३९५. अयशो भयं भयेषु ।

➤ सर्व भयांत अपकीर्तीचे भय मोठे.

३९६. नास्त्यलसस्य शास्त्राधिगमः ।

➤ आळशाचा शास्त्रात प्रवेश होऊ शकत नाही.

३९७. न स्त्रैणस्य स्वर्गाप्तिर्धर्मकृत्यं च ।

➤ स्त्रैण मनुष्याच्या हातून धर्मकृत्ये घडत नाहीत व त्याला स्वर्गप्राप्तीही होत नाही.

३९८. स्त्रियोपि स्त्रैणमवमन्यन्ते ।

➤ स्त्रियांकडूनदेखील स्त्रैणाचा अपमान होतो.

३९९ न पुष्पार्थी सिञ्चति शुष्कतरुम् ।

➤ फुलांची अपेक्षा करणारा वठलेल्या झाडाला पाणी घालीत नाही.

३२० अद्रव्यप्रयत्नो वालुकाक्वाथनादनन्यः ।

➤ द्रव्यांशिवाय कोणताही प्रयत्न, वाळूचा काढा करण्यासारखा निष्फळ होतो.

३२१. न महाजनहासः कर्तव्यः ।

➤ थोर पुरुषांचा उपहास करू नये.

३२२. कार्यसंपदं निमित्तानि सृचयन्ति ।

➤ शुभ शकून कार्यसिद्धी सुचवतात.

३२३. नक्षत्रादपि निमित्ताने विशेषयन्ति ।

➤ नक्षत्रापेक्षा शकुनांचे महत्त्व अधिक आहे.

३२४. न त्वरितस्य नक्षत्रपरीक्षा ।

➤ ज्याला कामाची घाई आहे, त्याने नक्षत्र पाहत बसू नये.

३२५. परिचये दोषा न छाद्यन्ते ।।

➤ ओळखीच्या माणसापासून दोष लपून राहू शकत नाहीत.

३२६. स्वयमशुद्धः परानाशङ्कते ।

➤ जो स्वतः दुर्बुद्धीचा आहे, त्याला दुस-याविषयी शंका येते.

३२७. स्वभावो दुरतिक्रमः ।

- स्वभावाचे अतिक्रमण करणे अशक्य.
- ३२८. अपराधानुरूपो दण्डः ।
- अपराधाला अनुरूप अशी शिक्षा देण्यात यावी.
- ३२९. कथानुरूपं प्रतिवंचनम् ।
- जसा प्रश्न असेल तसे उत्तर द्यावे.
- ३३०. विभवानुरूपमाभरणम् ।
- जशी ऐपत असेल तसे अलंकार धारण करावे.
- ३३१. कुलानुरूपं वृत्तम् ।
- आपल्या कुळाला शोभेल असे वर्तन ठेवावे.
- ३३२. कार्यानुरूपः प्रयत्नः ।
- कार्याच्या मानाने प्रयत्न करावा.
- ३३३. पात्रानुरूप दानम् ।
- याचकाच्या पात्रतेला अनुसरून दान द्यावे.
- ३३४. वयोऽनुरूपो वेषः ।
- वयाला शोभेल असा वेष धारण करावा.
- ३३५. स्वाम्यनुकूलो भृत्यः ।
- चाकराने नेहमी धन्याची मर्जी धरून वागावे.'
- ३३६. भर्तृवशवर्तिनी भार्या ।
- भार्येने भत्याच्या मनाप्रमाणे वागावे.
- ३३७. गुरुवंशानुवर्ती शिष्यः ।
- शिष्याने गुरूच्या आज्ञेप्रमाणे वागावे.
- ३३८. पितृवशानुवर्ती पुत्रः ।
- पुत्राने पित्याच्या आज्ञेप्रमाणे वर्तन ठेवावे. ।
- ३३९., अत्युपचारश्शडिकतव्यः ।
- अति आदरसत्कार होऊ लागल्यास शंका येऊ लागते.
- ३४०. स्वामिनि कुपिते स्वामिनमेवानुवर्तेत ।
- धनी रागावला असता त्याच्याच मर्जीनुरूपवर्तन ठेवावे.
- ३४१. मातृताडितो वत्सो मातरमेवानुरोदिति ।
- आईने मुलास मारिले तरी ते मूल आईजवळच रडत असत.
- ३४२. स्नेहवतस्स्वल्पो हिरोषः ।

➤ ज्याच्या मनात स्नेहबुद्धी आहे, त्याच्या मनात राग फार वेळ राहत नाही.

३४३. आत्मच्छिद्रं न पश्यति परच्छिद्रमेव पश्यति बालिशः ।

➤ बालिश मनुष्य स्वतःचे दोष न पाहता दुस-याचे दोष पाहत असतो.

३४४. सोपचारः कैतवः ।

➤ कपटी मनुष्यं बाह्योपचारात तत्पर असतो.

३४५. काम्यैर्विशेषैरुपचरणमुपचारः ।

➤ हौसेसारख्या व दुर्मिळ वस्तू अर्पण करणे, हाच खरा उपचार होय.

३४६. चिरपरिचितानामत्युघचारश्शङ्कितव्यः ।

➤ पुष्कळ दिवसांचा परिचय असला तरी अति शिष्टाचार शंकेला कारण होतो.

३४७. गौर्दूष्करा श्वसहस्रादेकाकिनी श्रेयसी ।

➤ एकटी नाठाळ गाय हजार कुत्र्यांहून बरी.

३४८. श्वोमयूरादद्यकपोतो वरः ।

➤ उद्या मिळणा-या मोरापेक्षा आज मिळालेला कपोत अधिक बरा.

३४९. अतिसंगो दोषमुत्पादयति ।

➤ अति परिचय दोष उत्पन्न करितो.

३५०. सर्व जयत्यक्रोधः । .

➤ ज्याने क्रोध टाकला, तो सर्व काही जिंकू शकेल.

351. यद्यपकारिणि कोपः कोपे कोप एव कर्तव्यः ।

➤ आपल्यावर उपकार करणाऱ्याच्या मनात कोप असेल तर आपणही त्याच्यावर कोपच करावा.

३५२. मतिमत्सु मूर्खमित्रगुरुवल्लभेषु विवाद न कर्तव्यः ।

➤ बुद्धिवानाशी त्याचप्रमाणे मूर्खाशी, मित्राशी, गुरूशी व आपल्या प्रियजनाशी वादविवाद करू नये.

३५३. नास्त्यंपिशाचमैश्वर्यम् ।

➤ घोरकर्माशिवाय ऐश्वर्य प्राप्त होत नाही.

३५४. नास्ति-धनवता सुकर्मसु श्रमः ।

- श्रीमंतांना सत्कर्म करण्यात श्रम पडत नाहीत.
३५५. नास्ति गतिश्रमो यानवताम ।।
- ज्यांच्या घरी वाहन आहे त्यांना चालण्याचे श्रम पडत नाहीत.
३५६. अलोहमयं निगळं कलत्रम् ।
- बायको ही बिनलोखंडाची बेडीच आहे.
३५७. यो यस्मिन् कुशलस्स तस्मिन् योक्तव्यः ।।
- जो ज्या कामात कुशल असेल त्याला त्या कामावर नेमावे. ।
३५८. दुष्कलत्रं मनस्विनां शरीरकर्शनम् ।. :
- दुष्ट पत्नीशी गाठ पडली की, मानी माणसाचे शरीरशोषण होते.
३५९. अप्रमत्तो दारान् निरीक्षेत ।
- स्त्रियांवर दक्षतेने नजर ठेवावी.
३६०. स्त्रीषु किञ्चिदपि न विश्वसेत् ।
- स्त्रियांवर किञ्चितही विश्वास ठेवू नये.
३६१. न संमाधिः स्त्रीषु लोकज्ञता च ।
- स्त्रियांचे ठिकाणी मनःसमाधान किंवा जनपरीक्षा नसते.
३६२. गुरूणां माता गरीयसी ।
- सर्व गुरूमध्ये माता श्रेष्ठ समजावी.
३६३. सर्वावस्थासु माता भर्तव्या ।
- कशीही अवस्था प्राप्त झाली तरी मातेचे पोषण केलेच पाहिजे.
३६४. वैरूप्यमलङ्कारेणाच्छाद्यते ।
- शरीराचा कुरूपपणा अलंकाराने झाकता येतो.
३६५. स्त्रीणां भूषणं लज्जा ।
- विनय हे स्त्रियांचे भूषण.
३६६. विप्राण भूषणं वेदः ।
- वेदविद्या हे विप्रांचे भूषण.
३६७. सर्वेषां भूषणं वेदः ।
- धर्म हे सर्वांचेच भूषण आहे.
३६८. भूषणानां भूषणं सविनया विद्या ।
- विद्या असून विनयशीलता असणे हे सर्व भूषणाचे भूषण आहे.
३६९. अनुपद्रव देशमावसेत् ।

- ज्या देशात कसलाही उपद्रव नाही, त्या देशात वस्ती करावी.
- ३७०. साधुजनबहुलो देशः ।
- ज्यात चांगल्या लोकांची बहुसंख्या असते त्यालाच देश असे म्हणतात.
- ३७१. राज्ञो भेतव्यं सार्वकालम् ।
- राजाला नेहमी भिऊन वागावे.
- ३७२. न राज्ञः परं देवतम् ।
- राजाहून श्रेष्ठ दुसरे दैवत नाही.
- ३७३. सुदूरमपि दहति राजवन्धिः ।
- राजरूपी वन्ही दूर अंतरावरचे. पदार्थही जाळू शकतो!
- ३७४. रिक्तहस्तो ने राजानमभिगच्छेत् ॥
- रिक्त हस्ताने राजदर्शनाला जाऊ नये.
- ३७५..गुरुं च दैवतं च ।
- गुरू व देव यांच्याही दर्शनाला तोच नियम लागू आहे.
- ३७६. कुटुम्बिनोऽभेतव्यम् ।
- कुटुंबी माणसाची भीती बाळगण्याचे कारण नाही.
- ३७७. गन्तव्यं च सदा राजकुलम् ॥
- राजवाड्यात जाण्या येण्याचा अवश्य परिपाठ ठेवावा.
- ३७८. राजपुरुषैस्संबन्धं कुर्यात् ॥
- अधिकारी पुरुषाशी स्नेहसंबंध राखावा.
- ३७९. राजदासी न सेवितव्या ।
- राजदासी सेवन करण्याला योग्य नव्हे.
- ३८०. न चक्षुषाऽपि राजानं निरीक्षेत ॥
- राजाकडे वर डोळे करून धिटाईने पाहू नये.
- ३८१. पुत्रे गुणवति कुटुम्बिनः स्वर्गः ॥
- गुणवान पुत्र असणे हा संसारी माणसाचा स्वर्ग होय.
- ३८२. पुत्रा विद्यानां पारं गमयितव्याः ।
- पुत्रांना विद्येत पारंगत करावे.
- ३८३. जनपदार्थं ग्रामं त्यजेत् ।
- देशाकरिता एका गावाचा त्याग करावा.

३८४. ग्रामार्थं कुटुम्बस्त्यज्यते ।।

➤ गावाकरिता एका कुटुंबाचा त्याग करावा.

३८५. अतिलाभः पुत्रलाभः ।

➤ पुत्रलाभ हा सर्वात श्रेष्ठ लाभ होय.

३८६. दुर्गतेः पितरौ रक्षति स पुत्रः ।

➤ दुर्गतीपासून मातापितरांचे जो रक्षण करतो तोच खरा पुत्र.

३८७. कुलं प्रख्यापयति पुत्रः ।

➤ पुन्नाच्याच योगाने कुलाचा नावलौकिक होतो.

३८८. नानपत्यस्य स्वर्गः ।।

➤ ज्याला अपत्य नाही, त्याला स्वर्ग नाही.

३८९. या प्रसूते साभार्या ।

➤ जिला संतती होते तिलाच भार्या म्हणावे.

३९०. तीर्थसमवाये पुत्रवतीमनुगच्छेत् ।

➤ अनेक स्त्रिया एकाच काळी ऋतुमती असता जिला पुत्र होतात तिच्याशी समागम करावा.

३९१. न तीर्थाभिरामनात ब्रह्मचर्यं नश्यति ।।

➤ ऋतूकाली स्त्रीशी गमन केल्याने ब्रह्मचर्याचा नाश होत नाही.

३९२. न परक्षेत्रे बीजं विनिक्षेपेत् ।

➤ परक्षेत्राचे ठिकाणी बी पेरू नये.

३९३. पुत्रार्था हि स्त्रियः ।

➤ स्त्रिया ह्या पुत्रप्राप्तीकरताच आहेत.

३९४. स्वदासी परिग्रहो हि स्वदासभावः ।

➤ आपल्या दासीशी समागम करणे म्हणजे स्वतः दास बनणे होय.

३९५. उपस्थितविनाशः पथ्यवाक्यं न शृणोति ।

➤ ज्याचा विनाशकाल प्राप्त झाला त्याला त्याच्या हिताची गोष्ट रुचत नाही.

३९६. नास्ति देहिनां सुखदुःखाभावः ।

➤ मनुष्याच्या पाठीमागे सुखदुःखे ही सारखी लागलीच आहेत.

३९७. मातरमिव वत्साः सुखदुःखानि कर्तारमेवानुगच्छन्ति ।

- वासरू ज्याप्रमाणे आईला शोधून तिजकडे जाते त्याप्रमाणे सुखदुःखे ही कर्त्याला शोधून त्याजकडे जातात.
- ३९८. तिलमात्रमप्युकार शैलमात्रं मन्यते साधुः ।
- जो साधु असतो तो तिळाएवढा उपकार पर्वताएवढा मानतो.
- ३९९. उपकारोऽनार्येष्वकर्तव्यः ।
- दुष्ट माणसावर उपकार करू नये.
- ४००. प्रत्युपकारभयादनार्यश्शत्रुर्भवति ।
- दुष्ट माणसावर उपकार केल्यास, आपल्याला प्रत्युपकार करावा लागेल या भीतीने, तो शत्रू होतो.
- ४०१. स्वल्पमप्युपकारकृते प्रत्युपकारं कर्तुमार्यो न स्वपिति ।
- जो सज्जन असतो तो अत्यल्प उपकाराची देखील फेड केल्यावाचून झोप घेत नाही.
- ४०२. न कदाऽपि देवताऽवमन्तव्या ।
- देवतांचा केव्हाही अपमान करू नये.
- ४०३. न चक्षुषः समं ज्योतिरस्ति ।
- डोळ्यांसारखे दुसरे तेज नाही.
- ४०४. चक्षुहिं शरीरिणा नेता ।
- डोळा हाच मनुष्याचा मार्गदर्शक आहे,
- ४०५. अपचक्षुषः किं शरीरेण ।
- । आंधळ्याला देह असून नसून सारखाच -
- ४०६. नाप्सु मूत्रं कुर्यात् ।
- पाण्यात लुघशंका करू नये.
- ४०७. न नग्नोजलं प्रविशेत् ।
- नग्नस्थितीत पाण्यात प्रवेश करू नये.
- ४०८. यशा शरीर तथा ज्ञानम् ।
- जसा देह, तसे ज्ञान.
- ४०९. यथा बुद्धिस्तथा विभवः ।
- जशी बुद्धी तसे वैभव.
- ४१०. अन्नावग्निं न निक्षिपेत् ।
- आगीत आणखी आग भरीला घालू नये.

४११. तपस्विनः पूजनीया ।।

➤ तपस्वी लोकांची पूजा अर्चा करावी.

४१२. परदारान् न गच्छेत् ।

➤ परस्त्री गमन करू नये.

४१३. अन्नदानं भ्रूणहत्यामपि माष्टी ।

➤ अन्नदानाने भ्रूणहत्येचेही पातक जाते.

४१४. न वेदबाह्यो धर्मः ।

➤ वेदाला सोडून काही धर्म नाही.

४१५. कदाचिदपि धर्मं निषेवेत ।

➤ कसेही करून धर्माचे सेवन करावे.

४१६. स्वर्गं नयति सूनृतम् ।

➤ सत्य भाषणाने स्वर्गप्राप्ती होते.

४१७. नास्ति सत्यात्परं तपः ।

➤ सत्याहून श्रेष्ठ कोणतेही तप नाही.

४१८. सत्यं स्वर्गस्य साधनम् ।

➤ सत्य हे स्वर्गाचे साधन आहे.

४१९. सत्येन धार्यते लोकः ।।

➤ सत्यानेच समाजाचे धारण होते.

४२०. सत्याद्देवो वर्षाति ।

➤ सत्यामुळेच पाऊस पडतो.

४२१. नानृतात्पातकं परम् ।

➤ अनृतासारखे दुसरे पाप नाही.

४२२. न मीमांस्या गुरवः ।

➤ गुरुजनांच्या वर्तनाची मीमांसा करीत बसू नये.

४२३. खलत्वं नोपेयात् । .

➤ दुष्टबुद्धी मनात येऊ देऊ नये..

४२४. नास्ति खलस्य मित्रं ।

➤ दुष्ट माणसाला कोणी मित्र मिळत नाही.

४२५. लोकयात्रा दरिद्र बाधते ।

➤ लोक व्यवहार दरिद्री माणसाला जाचतो.

४२६. अतिशूरो दानशूरः ।

➤ दानशूर हा सर्वात शूर समजावा.

४२७. गुरुदेवब्राह्मणेषु भक्तिभूषणम् ।

➤ गुरु, देव व ब्राह्मण यांचे ठिकाणी भक्ती असणे हे भूषण होय.

४२८. सर्वस्य भूषणं विनयः ।

➤ विनय हे सर्वांचेच भूषण आहे.

४२९. अकुलीनोपि विनीतः कुलीनाद्विशिष्टः ।

➤ हलक्या कुळातला पण विनयसंपन्न पुरुष उच्च कुळातल्या पण विनयहीन पुरुषापेक्षा श्रेष्ठ

४३०. आचारादयुर्वर्धते कीर्तिच्य ।

➤ सदाचाराने आयुष्य व कीर्ती दोन्हीही वाढतात.

४३१. प्रियमप्यहितं न वक्तव्यम् ।

➤ प्रिय परंतु अपथ्यकारक असे भाषण बोलू नये.

४३२. बहुजनविरुद्धमेकं नानुवर्तेत ।

➤ बहुजनांचे मत सोडून एकट्याच्याच मतास अनुसरू नये.

४३३. न दुर्जनेषु भागधेयः कर्तव्यः ।।

➤ दुर्जन माणसाशी भागीदारी करू नये.

४३४. न कृतार्थेषु नीचेषु सम्बन्धः ।

➤ कृतार्थ झालेल्या नीच माणसाशी संबंध ठेवू नये.

४३५.. ऋणशत्रुव्याधिष्वशेषः कर्तव्यः ।

➤ ऋण, शत्रू व व्याधी ह्यांचा लवमात्र शेष ठेवू नये.

४३६. भूत्याऽनुवर्तनं पुरुषस्य रसायनम् ।

➤ कल्याणप्रद अशा मार्गाने वागणे हेच रसायन होय.

४३७. नर्थिष्ववज्ञा कार्या ।

➤ याचकांची अवज्ञा करू नये.

४३८. दुष्करं कर्म कारयित्वा कर्तारमवमन्यते नीचः ।

➤ नीच पुरुष दुस-याकडून दुष्कर असे काम करवून मग त्याचा तिरस्कार करतो.

४३९. नाकृतज्ञस्य.नरकात्रिवर्तनम् ।

➤ कृतघ्न माणसाची नरकापासून सुटका नाही.

४४०. जिह्वायत्तौ वृद्धिविनाशौ ।

➤ भरभराट किंवा नाश ही दोन्हीही जिभेच्या आधीन आहेत.

४४१. विषामृतयोराकरी जिह्वा !

➤ जीभ ही विषाची व अमृताचीही खाण आहे.

४४२. प्रियवादिनो न शत्रूः ।

➤ जो मनसारखे बोलणारा असतो, त्याला कोणी शत्रू असत नाही.

४४३. स्तुता अपि देवतास्तुष्यन्ति ।

➤ स्तुती केली असता देवतादेखील संतुष्ट होतात.

४४४. अनृतमपि दुर्वचनं चिरं तिष्ठति ।।

➤ एखाद्यासंबंधी केलेले वाईट विधान खोटे असले तरी दीर्घकाल राहते.

४४५. राजद्विष्टं न च वक्तव्यम् ।

➤ राजाला अप्रिय असे भाषण बोलूनये.

४४६. श्रुतिसुखात् कोकिलालापात्तुष्यन्ति । .

➤ कोकिळेचे आलाप कानाला गोड लागतात म्हणून त्यांपासून लोकांना संतोष वाटतो.

४४७. स्वधर्महेतुस्सत्पुरुष ।

➤ जो स्वधर्माप्रमाणे वागतो, तो सत्पुरुष.

४४८. नास्त्यर्थिनो गौरवम् ।

➤ याचकांना मोठेपणा कधी येत नाही.

४४९. स्त्रीणां भूषणं सौभाग्यम् ।

➤ सौभाग्य हे स्त्रियांचे भूषण.

४५०. शत्रोरपि न पतनीया वृत्तिः ।

➤ 'शुनूच्या देखील वृत्तीचा नाश करू नये.

४५१. अप्रयत्नोदक क्षेत्रम् ।

➤ ज्या ठिकाणी परिश्रमाशिवाय पाणी मिळते तेच शेत उत्तम.

४५२. एरण्डमवलम्ब्य कुञ्जरं न कोपयेत् ।।

➤ एरंडाच्या झाडाचा आश्रय करून हत्तीला चिडवू नये.

४५३. अतिप्रवृद्धा शाल्मली वारणस्तम्भो न भवति ।

➤ शेवरीचे झाड कितीही वाढले तरी ते हत्ती बांधण्याला योग्य होत नाही.

४५४. अतिदीर्घोपि कर्णिकारो न मुसली ।।

➤ धोतऱ्याचे झाड कितीही मोठे झाले तरी त्याचे लाकूड मुसळाला उपयोगी पडत नाही.

४५५. अतिदीप्तोपि खद्योतो न पावकः ।

➤ काजवा कितीही चमकला तरी तो विस्तवाचे काम करीत नाही.

४५६. न प्रवृद्धत्वं गुणहेतुः । :

➤ केवळ वयाने किंवा आकाराने मोठा झाल्याने अंगात गुण येत नाहीत.

४५७. सुजीर्णोपि पिचुमन्दो न शङकुलायते ।

➤ लिंबाचे झाड कितीही जुने झाले तरी चाकूने कापता येत नाही.

४५८. यथा बीज तथा निष्पत्तिः ।

➤ जसे बीज तसा अंकुर.

४५९. यथा श्रुतं तथा बुद्धिः ।

➤ जशी विद्या तशी बुद्धी.

४६०. यथा कुल तथाऽऽचारः ।

➤ जसे कुल तसा आचार.

४६१. संस्कृतः पिचुमन्दो न सहकारी भवति ।

➤ लिंबाच्या झाडाला कितीही संस्कार केले तरी ते आंब्याचे झाड बनत नाही.

४६२. न चागत सुद्धं त्यजेत् ।।

➤ हाती आलेले सुख टाकू नये.

४६३. स्वयमेव दुःखमधिगच्छति ।

➤ दुःख आपोआपच आपल्याकडे येते; ते शोधावे लागत नाही.

४६४. रात्रिचारणं न कुर्यात् ।

➤ रात्रीच्या वेळी भटकत हिंडू नये.

४६५. न चार्धरात्रं स्वपेत् ।

➤ सहा तासाहून अधिक वेळ निजू नये.

४६६. तद्विदभिः परीक्षेत् ।।

➤ निजण्याला योग्य वेळ कोणती हे शहाण्यांनी ठरवावे.

४६७. परगृहमकारणतो न प्रविशेत् ।

➤ कारणावाचून दुस-याचे घरी जाऊ नये.

४६८. ज्ञात्वाऽपि दोषमेव करोति लोकः ।

➤ सदाचार माहीत असूनसुद्धा लोक दोषाचरण करतात.

नानापन

४६९. शास्त्रप्रधाना लोकवृत्तिः ।

➤ लोकांचे आचरण शास्त्राला प्राधान्य देणारे असावे.

४७०. शास्त्राभावे शिष्टाचारमनुगच्छेत् ।

➤ जेथे शास्त्राचे वजन नसेल तेथे शिष्टाचाराप्रमाणे वागावे.

४७१. नाचरिताच्छास्त्रं गरीयः ।

➤ आचरणापेक्षा शास्त्र श्रेष्ठ नाही.

४७२. दूरस्थमपि चारचक्षुः पश्यति राजा ।' .

➤ हेरांच्या मार्फत राजा दूरच्या गोष्टीही पाहू शकतो.

४७३. गतानुगतिको लोकः ।

➤ लोक हे गतानुगतिक असतात.

४७४. यमनुजीवेत् ते नापवदेत् ।

➤ ज्यांचे अन्न आपण खातो त्यांची निंदा करू नये.

४७५. तपस्सार इन्द्रियनिग्रहः ।

➤ इन्द्रियनिग्रह हे तपाचे मर्म आहे.

४७६. दुर्लभः स्त्रीबन्धनान्मोक्षः .

➤ स्त्रियांचे बंधनापासून सुटका होणे कठीण.

४७७. स्त्री नाम सर्वाशुभाना क्षेत्रम् ।

➤ स्त्री ही सर्व अशुभ गोष्टीचे उत्पत्तिस्थान आहे.

४७८. न च स्त्रीणां पुरुषपरीक्षा ।।

➤ स्त्रियांना पुरुषांची परीक्षा नसते.

४७९. स्त्रीणां मनः क्षणिकम् ।

➤ स्त्रियांचे मन चंचल असते.

४८०. अशुभद्वेषिणः स्त्रीषु न प्रसक्ताः ।। .

➤ ज्याला आपले अकल्याण होऊ नयेसे वाटत असेल त्याने स्त्रियांच्या ठायी आसक्त होऊ नये.

४८१. यज्ञफलज्ञास्त्रिवेदविदः ।

➤ ज्यांना यज्ञाचे फल समजले, त्यांना तीनही वेदाचे ज्ञान झाल्याप्रमाणे आहे.

४८२. स्वर्गस्थानं न शाश्वतं यावत्पुण्यफलम् ।।

➤ स्वर्गलोक हा शाश्वत नसून पुण्याई असेपर्यंतच टिकणारा आहे.

' ४८३. न च स्वर्गपतनात्परं दुःखम् ।

➤ स्वर्गातून खाली येण्याइतके मोठे दुःख दुसरे नाही. .

४८४. देही देहं त्यक्त्वा ऐन्द्रपदं न वाञ्छति ।

➤ प्राप्त झालेला देह टाकून देही प्रत्यक्ष इंद्रपदाचीही इच्छा करीत नाही.

४८५. दुःखानामौषधं निर्वाणम् ।

➤ मोक्ष हे सर्व दुःखांवर औषध आहे.

४८६, अनार्यसंबन्धाद्वरमार्यशत्रुता ।

➤ अनार्याशी स्नेह जोडण्यापेक्षा आर्याशी शत्रुत्व पुरवले.

४८७. निहन्ति दुर्वचनं कुलम् ।।

➤ दुष्ट भाषणाने कुळाचा नाश होतो.

४८८. न पुत्रसंस्पर्शात्परं सुखम् ।

➤ पुत्रस्पर्शासारखे दुसरे सुख नाही. ।

४८९. विवादे धर्मनुस्मरेत् ।।

➤ न्यायनिवडा करताना धर्माची आठवण ठेवावी.

४९०. निशान्ते कार्यं चिन्तयेत् ।।

➤ पहाटेच्या वेळी कार्याची योजना करावी.

४९१. प्रदोषे न संयोगः कर्तव्यः ।

➤ प्रदोषकाळी स्त्रीसंभोग करू नये.

४९२. उपस्थितविनाशः दुर्नयं मन्यते ।।

➤ ज्याचा विनाशकाळ जवळ आला त्याला अनीतीचा मार्गच चांगला वाटू लागतो. ...

४९३. क्षीरार्थिनः किं करण्या ।

- ज्याला दूध पाहिजे असेल, त्याला हत्तीण काय कामाची ?
४९४. न दानसर्मे वश्यम् ।
- दानासारखे दुसरे वशीकरण नाही.
४९५. परायत्तेषुत्कण्ठां न कुर्यात् ।
- परस्वाधीन गोष्टीविषयी अधीर होऊ नये.
४९६. असत्समृद्धिरसभिरेव भुज्यते ।
- पापाच्या धनाचा उपयोग पाप्यांनाच आवडतो.
४९७. निम्बफलानि काकैर्भुज्यन्ते ।
- कडूलिंबाची फळे कावळेच खातात.
४९८. नाम्भोधिस्तृष्णामपोहति ।
- समुद्र काही तहानेल्याची तहान भागवू शकत नाही.
४९९. वालुका अपि स्वगुणमाश्रयन्ते ।
- वाळूदेखील आपल्याला अनुरूप अशा गुणाचा आश्रय करते.
५००. सन्तोऽसत्सु ने रमन्ते ।
- साधुलोकांना दुष्टाच्या संगतीत आनंद वाटत नाही.
५०१. हंसःप्रेतवने न रमते ।
- हंसाला स्मशानभूमीत रहाणे आवडत नाही.
५०२. अर्थार्थं प्रवर्तते लोकः ।
- लोक आपला मतलब साधण्याकरिता कार्याला प्रवृत्त होतात.
५०३. आशया बध्यते लोकः ।
- सर्व लोक आशेने बद्ध झालेले आहेत.
५०४. न चाशापरैश्श्रीस्सह तिष्ठति ।
- जो आशाारहित असतो त्याचेजवळ लक्ष्मी राहात नाही.
५०५. आशापरे न धैर्यम् ।
- ज्याला आशा नाही त्याला धैर्यही नाही.
५०६. दैन्यान्मरणमुत्तमम् ।
- दैन्यापेक्षा मरण चांगले
५०७. आशा लज्जा व्यपोहति ।।
- आशा ही माणसाला निर्लज्ज करते.
५०८. न मात्रा सह वासः कर्तव्यः ।।

➤ मातेच्याच सहवासात नेहमी राहू नये.

५०९. आत्मा न स्तोतव्यः

➤ आपली आपण स्तुती करू नये.

५१०. न दिवा स्वप्नं कुर्यात् ।।

➤ दिवसा झोप घेऊ नये.

५११. न चासन्नमपि पश्यत्यैश्वर्यान्थः न शृणोतीष्टं वाक्यम् -

➤ संपत्तीची धुंदी आलेल्या माणसाला जवळचेही दिसत नाहीत
इष्टगोष्ट सांगितली तरी ऐकू येत नाही.

५१२. स्त्रीणां न भर्तुः परदैवतम् ।

➤ स्त्रियांना भर्त्याहून अन्य दैवत नाही.

५१३. तदनुवर्तनमुभयसौख्यम् ।

➤ भर्त्याचे मनाप्रमाणे वागण्यात उभयताही (किंव-इहपरलोकात):
सुख आहे.

५१४. अतिथिमभ्यागत पूजयेद्यथाविधि ।

➤ अतिथिअभ्यागतांची यथाविधी पूजा करावी.

५१५. नास्ति हव्यस्य व्याघातः

➤ यज्ञात अर्पण केलेली वस्तु फुकट जात नाही.

५१६. शत्रुर्मित्रवत्प्रतिभाति ।

➤ बुद्धी मोहित झाली म्हणजे शत्रू मित्रासारखा वाटू लागतो.

५१७. मृगतृष्णा जलवद्भार्ति ।

➤ मृगजल खेऱ्या पाण्याप्रमाणे वाटू लागते... " :

५१८. दुर्मैधसामसच्छास्त्र मोहयति ।

➤ ज्याची बुद्धी मोहित झाली त्यांना खोटे शास्त्र खरे वाटू लागते.

५१९. सत्संगः स्वर्गवासः

➤ सत्संग हाच स्वर्गवास होय.

५२०. आर्यः स्वमिव पर मन्यते ।

➤ साधुपुरुष इतरांनाही आपल्यासारखेच मानतो.

५२१. रूपानुवर्ती गुणः ।

➤ गुण हा रूपाला अनुरूप असतो.

५२२. यत्र सुखेन वर्तते तदेव स्थानम् ।

- जेथे सुखाने राहता येईल तेच राहाण्याला योग्य स्थान.
- ५२३. विश्वासघातिनो ने निष्कृतिः । .
- विश्वासघातक्याला प्रायश्चित्त नाही.
- ५२४. दैवायत्तं न शोचेत् । ।
- दैवाधीन गोष्टीविषयी शोक करू नये.
- ५२५. आश्रितदुःखमात्मन इव मन्यते साधुः ।
- आपल्या पदरच्या लोकांचे जे दुःख ते आपलेच दुःख, असे साधू समजतो.
- ५२६. हृद्गतमाच्छाद्यान्यद्वदत्यनार्यः ।
- जो अनार्य आहे तो खरे हृद्गत झाकून निराळेच बोलत असतो.
- ५२७. बुद्धिहीनः पिशाचतुल्यः ।
- जो बुद्धिहीन, तो पिशाचासारखा समजावा.
- ५२८. असहायः पथि न गच्छेत् ।
- सोबत्याशिवाय प्रवास करू नये.
- ५२९. पुत्रो न स्तोतव्यः ।
- पुत्राची स्तुती करू नये...
- ५३०. स्वामी स्तोतव्योऽनुजीविभिः । ।
- नोंकैराने आपल्या धन्याची स्तुती करावी.
- ५३१. धर्मकृत्येष्वति स्वामिन एव घोषयेत् ।
- आपल्या धर्मकृत्यात सुद्धा आपल्या धन्याच्याच नावाची घोषणा करावी.
- ५३२. राजाज्ञा नातिलङ्घयेत् ।
- राजाच्या आज्ञेचे उल्लंघन करू नये.
- ५३३. यथाऽज्ञप्तं तथा कुर्यात् ।
- जसा हुकूम असेल, तशी बजावणी करावी.
- ५३४. नास्ति बुद्धिमतां शत्रुः । ।
- बुद्धिवानाला कोणी शत्रू नसतो.
- ५३५. आत्मच्छिद्रं न प्रकाशयेत् । ।
- आपले मर्म प्रगट करू नये.
- ५३६ क्षमावानेव सर्व साधयति । ,

- जो क्षमाशील असतो, त्याची सगळी कार्ये साधतात.
- ५३७. आपदर्थं धनं रक्षेत् । • .
- संकटकालाकरिता द्रव्य राखून ठेवावे,
- ५३८. साहसवतां प्रियं कर्तव्यम् ।
- ज्यांनी आपल्याकरिता धाडस केले असेल, त्यांना आनंद होईल असे करावे. .
- ५३९. श्वः कार्यमद्य कुर्वीत ।
- उद्याचे काम आजच करावे.
- ५४०. आपरान्हिकं पूर्वान्ह एव कर्तव्यम् ।
- . दोनप्रहरचे काम सकाळीच करावे.
- ५४१. व्यवहारानुलोमो धर्मः ।
- धर्म हा व्यवहाराला धरून असला पाहिजे.
- ५४२. सर्वज्ञता' लोकज्ञता ।
- लोकांची खरी परीक्षा असणे म्हणजेच सर्वज्ञता.
- ५४३. शास्त्रज्ञोऽप्यलोकज्ञो मूर्खतुल्यः ।
- जो शास्त्र जाणतो पण लोकपरीक्षा जाणत नाही तो मूर्खासारखा होय.
- ५४४. शास्त्रप्रयोजनं तत्त्वदर्शनम् । '
- तत्त्व काय आहे हे सांगणे हाच शास्त्राचा हेतू.
- ५४५. तत्त्वज्ञानं कार्यमेव प्रकाशयति ।
- तत्त्वज्ञान झाले म्हणजे आपले कर्तव्य स्पष्ट दिसू लागते.
- ५४६. व्यवहारे पक्षपातो न कार्यः ।
- न्यायाचे कामात पक्षपात करू नये.
- ५४७. धर्मादपि व्यवहारो गरीयान् ।
- 'धर्मापेक्षाही न्यायाचे काम अधिक महत्त्वाचे आहे.
- ५४८. आत्मा हि व्यवहारस्य साक्षी । ।
- न्यायाच्या कामाला आत्मा हाच साक्षी.
- ५४९.. सर्वसाक्षी ह्यात्मा ।
- आत्मा हाच सर्वसाक्षी आहे.
- ५५०, न स्यात्कूटसाक्षी । ।

➤ खोटी साक्ष देऊ नये. .

५५१. कूटसाक्षिणो नरके पतन्ति ।

➤ खोटी साक्ष देणारे नरकात जातात.

५५२. प्रच्छन्नपापानां साक्षिणो महाभूतानि ।

➤ गुप्तपणे केलेल्या पापाला पंचमहाभूते हेच साक्षीदार.

५५३. आत्मनः पापमात्मैव प्रकाशयति ।

➤ आपले पाप आपणच उघडकीस आणतो. ." "

५५४. व्यवहारेऽन्तर्गतमाकारस्सूचयति ।

➤ न्यायाचे कामात चेह-यावरून मनातले इंगित प्रकट होते.

५५५. आकारसंवरणं देवानामशक्यम् ।।

➤ मनातील गोष्ट चेह-यावर दिसू न देणे देवानाही अशक्य आहे.

५५६. चोरराजपुरुषेभ्यो वित्तं रक्षेत् ।

➤ चोर व सरकारी अधिकारी यांचेपासून धनाचे रक्षण करावे.

५५७. दुर्दर्शना हि राजानः प्रजा नाशयन्ति ।।।

➤ ज्या राजाचे प्रजेला दर्शनसुद्धा दुर्लभ होते, ते राजे प्रजेचा नाश करतात.

५५८. सुदर्शना हि राजानः प्रजा रञ्जयन्ति ।

➤ ज्यांचे दर्शन प्रजेला सुलभ असते, ते राजे आनंद देतात.

५६०. तादृशस्स राजा इह सुखं ततः स्वर्गमाप्नोति ।

➤ अशा प्रकारचा राजा येथे सुख व पुढे स्वर्ग प्राप्त करून घेतो.

५६१. अहिंसालक्षणो धर्मः ।।

➤ अहिंसा हे धर्माचे लक्षण आहे.

५६२. स्वशरीरमपि परशरीर मन्यते साधुः ।।

➤ आपले शरीरदेखील लोकांकरिता आहे असे साधू समजतो."

५६३. मांसभक्षणमयुक्तं सर्वेषाम् ।।

➤ मांसभक्षण हे सर्वानाच अयुक्त आहे.

५६४. न संसारमय ज्ञानवताम् ।

➤ जो ज्ञानी झाला त्याला संसाराचे भय नाही.

५६५. विज्ञानदीपेन संसारभयं निवर्तते ।

➤ विज्ञानरूपी दिव्याने संसाराचे भय नाहीसे होते.

५६६. सर्वमनित्यं भवति ।।

➤ सर्व गोष्टी अनित्य वाटू लागतात.

५६७. कृमिशकृन्मूत्रभाजनं शरीर पुण्यपापजन्महेतुः ।

➤ कृमि, विष्ठा, मूत्र यांचे स्थान असे हे शरीर पुण्यपापाला कारण होते.

५६८. जन्ममरणादिषु दुःखमेव ।।

➤ जन्म व मरण ही दुःखमयच होत.

५६९. तपसः स्वर्गमाप्नोति ।।

➤ तपाच्या योगाने स्वर्गप्राप्ती होते.

५७०. क्षमायुक्तस्य तपो विवर्धते ।

➤ जो क्षमायुक्त आहे, त्याच्या तपाची वृद्धी होते.

५७१. तस्मात्सर्वेषा कार्यसिद्धिर्भवति ।

➤ तपामुळेच सर्वांची कार्यसिद्धी होते.

